

ISSN 0350—185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Драго Ћујић, др Егон Фекеше*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
2003

ИРЕНА ГРИЦКАТ
(Београд)

О ПРЕДЛОГУ ЗА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Разматрају се видови разноврсних семантичких дисперзија у синтагмама са предлогом *за*.

1. 1. Предлози као граматичка класа, својом семантичком и историјском проблематиком заслужују продубљено филолошко проучавање, ништа мање него префикси. Овде ће, у вези са предлогом *за* у српском језику, бити пружен уопштен преглед, уз нека додатна начелна запажања.

2. Предлог *за* спада у групу тзв. примарних предлога. Његово етимолошко сродство са одговарајућим лексичким јединицама у другим индоевропским језицима углавном је доказиво. И поред семантичке разноликости при његовој примени у српском језику, и поред случајева који спадају у његову вансистемску употребу, сасвим је извесно да је српско *за* по пореклу јединствена лексема, а не пример за неку насталу хомонимију.

Предлози уопште, а поготову примарни, врста су речи која омогућује велику ширину синтаксичко-семантичких служби. Довољно је, нпр., погледати речник (а и уџбеник) било ког по пореклу индоевропског језика уколико је двојезични са српским као циљним, па видети да се превод унесен као српско *за* налази — међу многим значењима и подзначењима, често проширеним и на прилошка — код грч. *δίᾱ, μέ-τα, ὑπέρ*, код лат. *post, pro, ob, retro, trans, vice*, рус. *за, по, к(о)*, словен. *za, po, v*, франц. *derrière, par, pour*, нем. *nach, für, durch*, енгл. *after, beyond, for* итд. Тиме се доказује специјална поливалентност ове наше лексичке јединице.

3. Да ли значења леже у самим предлозима, или се о томе може говорити тек у вези са њиховим конкретним синтаксичким позицијама? Ово је начелно граматичко питање, обрађивано у лингвистичкој

литератури, али су, одмах да кажемо, неспорни и један и други вид значењских садржаја.

Несумњиво је да и само *за* већ „значи“, или, тачније, асоцира на појам *иза*, *йозади* и сл. У синтагмама „скочити за кућу“ и „скочити за кућом“, где је предлог комбинован са различитим падежима исте именице (и уз исти глагол), овакви спојеви доказују здружену семантичку потенцију. Слични примери тек су почетни сигнал назначене поливалентности. Када се каже „за зимским данима долази пролће“, то је испољавање једног предлошко-падежног усмерења, „за зимске дане спремају топлу одећу“ — другог, а „за зимских дана време је хладно“ — трећег. Зато се у лексикографији при тумачењу разних предлога понекад наводи да тај и тај предлог з н а ч и то и то, као кад се дефинише аутосемантична лексема, иако се предлози начелно сврставају у синсемантичне речи.

II. 1. Закључке у вези са постојећим службама српскога *за* дајемо пратећи обраду ове речи у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, али не придржавајући се редоследа утврђеног у њему и скраћујући саме дефиниције и примере.

Тумачење предлога *за*, и не само њега, у словенским описним речницима често се темељи на рашчлањавању чињеница — са којим се падежом он јавља, а затим се, под таквим примарним обележјем употребљивости, показују типови неједнаких семантичких остварења. Пошто је код српског предлога *за* семантичка дисперзија велика, бољи је начин обраде по значењима уграђеним у различите реченичне конструкције, с тим да се падежно опредељење даје као подвид. У Речнику САНУ је тако и поступано. Напомињемо такође да се у њему при тумачењу ове речи не употребљава ознака „значи“, него се то формулише као „означава“, „указује на“, „показује“.

2. Најпре о специфичностима у гранању семантике.

а. Под тачком један у Речнику се тумачи да тај предлог указује на положај са задње стране нечега (са инстр.): *нашла секиру за вратима*; даље — кретање трагом нечега (са инстр.): *трчати за бегунцем*; даље — доспевање на место позади нечега (са акуз.): *дошао за грм*.

Оваква перцепција појављује се и у својеврсној фигуративности. Кретање за нечим може да добије значењску процену настајања у времену: *муња за муњом*. Ову темпоралну димензију не треба, заправо, ни посматрати као пренесено значење, као семантички помак из просторне димензије. При употреби предлога *за* евидентна је специфична широкозначност, првобитна семантика у коју могу бити интегрисане представе и о простору и о времену — за разлику од неких друкчијих,

више или мање мотивисаних знакова разгранавља, о каквима говоримо даље.¹ Разуме се да се у временску раван не може пренети перцепција положаја, мировња позади нечега, јер су димензија простора и димензија времена у том смислу инкомпатибилне.

„Кретање трагом нечега“ јавља се у једном помереном означавању, као „проношење гласова“: и за царем се говори. У појам „доспевања иза нечега“, али удаљеније, спадало би поимање приступа, ангажованости: сести за вечеру.

б. Као други велики опсег употребљивости овог предлога налазимо у Речнику појам хватања, везивања, спајања (са акуз.): хватати за руку, за чисто злато рђа не пријања. И у овом случају, што је разумљиво, могу се засновати и устаљивати пренесене представе (са акуз., некњиж. са инстр.): удати се за некога, ожењен за унуком грчког цара.

в. Следећа област односи се на појам упућивања, финализације, одн. важења, службе (са акуз.): порука за пријатеља, за путника је то добро, прелаз за пешаке. Преносно: пити за душу.

г. Различите друге тачке обраде, како су дате у Речнику, сведоче о све широј употребној дифузији, о означавањима удаљенијим од основних, а самим тим и од општесловенских узуса. Падежи су ту акуз. и инстр., понекад, махом некњиж., ген. Дораслост, спремност, заслужност: стасати за војску, није то похвално за њега, још јој није глава за ђердана. Готовост, склоност: нисмо за стајање, јеси ли за ракију. Заузимање, подршка: гласати за некога. Циљ кретања: иде за Суботицу. Намера да се доведе неко, нешто (мање обично): послаше за мајку. Сврха, смисао: озидати бунар за успомену. Потреба, жеља: велика тражња за грођем. Жеља за нечим новим: воља за рад. Намена, циљ: за силажење притиснути дугме, за душу бога молити. Разлог жалјења, предмет чежње: жалост за браћом, помамио се за њим. Даље: усмереност интересовања или сазнања: занимао се за разне ствари, не зна за оца. Замењивост, надокнадивост: децу изљубите за мене, узврат за ужитак. Доспеће у неко звање, улогу, приписано својство: поставити за учитеља, тебе су овамо послали за адвоката.

д. Компонента темпоралности постоји у неким облицима употребе предлога за који нису у вези са представом „позади“. Нпр.: за време распуста, за то време. Или: одлагати посао за пролеће, отиде тамо за Ускрс. Или: за двадесет минута устаће, за тили часак. Употреба предлога са генитивом (за деспота Ђурђа) може се сматрати као скра-

¹ О употреби истих предлога и у просторној и у временској димензији укратко: И. Грицкат, *Предлози у синтагмама са временским значењем*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 40/2, 1997, 59–61, са позивањем на литературу.

ћивање, свођење синтагме „за време деспота Ђурђа“ на синтагматски тип „за + ген.“ који је, иначе, карактеристичан за српску синтаксу. — „За двадесет минута“ у смислу „после“ јесте очигледни германизам (*nach zwanzig Minuten*).

Закључно са овим тачкама могућно је констатовати да је видљиво разгрананавање, свакако веома протегнуто, употребе предлога *за* у два основна правца. Једно је — смисао просторног одређивања иза нечега (такође и уз временску компоненту), друго — врло широко разуђен појам дестинативног или каквог друкчијег фиксирања, спајања, спојивости, задржаности. И — разуме се — намеће се питање о томе шта би бидо семантички заједничко или бар приближно сродно у ове две гране значењског развоја истог предлога, одакле потиче оваква синтеза. Хипотетичан одговор: можда је исходиште, „семантичка етимологија“ у апстрахираном виђењу захваћености, обухваћености, обужмљености.

4. Једна од наведених значењских улога предлога *за* проширила се на посебну семантичку употребу, која није више предлошка у правом смислу речи, па се може назвати вансистемском у граматичком аспекту. Имамо у виду некњижевно стављање предлога уместо испред номиналних појмова — испред инфинитива или синтагме финалне семантике, да би се појачало значење финализације: ишао је тамо за проучити стање, или: за да проучи стање. Тако се развио и предлог *заради*. Очигледно, семантика намене, циља у самом инфинитиву, па и када је он замењен конструкцијом *да + њрезениј*, изблеђује, те му се придаје још један елемент који носи у себи одговарајућу службу. Код упитног *зашто* (упор. упитно *што*) постанак са таквог гледишта такође је логичан. Није искључен утицај подударних комбинација у неким другим језицима у окружењу: под миксоглотским дејством постало је некњижевно узрочно *зашто* у значењу *зашто што*, *јер*. То налазимо и у италијанском, иначе аналогном *perchè*.

Готово изгубљено финално или наменско осмишљење помоћу речи *за* видимо и у сложеницама *заувек*, *заправо*, *засада*, *задуго*, можда и у *заједно*. Такве и сличне првобитне везе, настајући спонтано, прелазиле су у синтаксички и у лексички кодекс.

III. 1. Може се констатовати да постоје значењски сасвим мотивисани видови употребе предлога *за*, као и, бар привидно, мало мотивисани одн. изворно немотивисани. Свакако да су те аберације настале током развоја оног стања које је било општесловенско, затим онога које је довело до савременог српског књижевног језика, и — по-

себно у погледу отклона у области повезивања са падежима — до садашњих дијалекатских особености.

Општесловенски видови употребе, поготову они који показују сродство између јужнословенске и источнословенске уходаности, и то оне која је за предлог за базична, дају се лако уочити.

2. а. У понечему од онога што је специфично за приказану српску дисперзију разлози се истражују у сфери страних утицаја, а ту спада и просто калкирање (нпр. поменуто „пут за Суботицу“ сведочи о угледању на немачко *nach*, а сличну појаву смо видели и у форми „за двадесет минута“). Друго је увек занимљива за науку балканска миксоглотија. Довољно је разгледати темељно дату обраду предлога за у Рјечнику хрватскога или српскога језика ЈАЗУ, па видети како се укрштају значења и иначе многозначнога итал. *per* са нашим исто тако многозначним *za*. Анализе сличног типа које би обухватале не само италијанску лексикографску грађу — а она нам даје много повода за продубљење закључивање о романо-словенској миксоглотији на Балкану — него и грчку, довеле би до сличних резултата испитивања.

б. Посебна би се тема усмерила на неке детаље у токовима средњовековне преводилачке делатности са грчког и латинског, пошто су вероватно нека граматичка дејства проповедничке активности дала последице и у настајању нашег данашњег језичког стандарда.

Напред је било споменуто грч. διὰ: оно је било превођено као за у складу са основним значењима та два у основи полисемантична предлога, а негде калкирано на начин који је после фигурирао само у „освештаним“, петрифицираним обртима, не продирући у говорни језик (Јов. 3, 29: *φαδοῦτετὴ σε за гласъ жениковъ* — радује се гласу женикову). Ако би се пажљиво проучили примери управо ове врсте, између осталих би се нашли и извори неких данашњих употребних узуса млађег порекла.

Према томе, можемо размишљати и о „говорној“ и о „преводилачкој“ миксоглотији. Ово друго, уколико се односи на превођење са грчког језика религијских и световних докумената, вреди углавном за источније исходе балканске српске синтаксичке „померивости“. Сигнали мешања са грчким карактеристикама видније се уочавају данас у „говорној“ миксоглотији. Западније територије биле су захватане приметно више од источних специфичнијим додирима са романским синтаксичким одликама, при чему се ни ту не искључује „преводилачка миксоглотија“, проистекла из превођења са латинског.

IV. Све то наводи на један принципски закључак. У епохама када су синтагме и реченице мишљене суптилније — и све суптилније током културолошког развоја — тада се синтакса све више усложњавала, па није зазирала ни од туђих утицаја сматраних у било којем смислу за погодне. Овакав вид синтаксичких потрага вредан је даље, подробнијег проучавања.

Резюме

Ирена Грицкат

О ПРЕДЛОГЕ ЗА В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье указано на семантическое разнообразие при употреблении предлога *за* с соответственными именными понятиями, а также на некоторые источники (исторические, миксоглотические) смысловых разветлений.